

УДК 37.013.42:398.21(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-3-42>**Юлія РУДЕНКО,**

orcid.org/0000-0002-3663-6567

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) yurudenko@cuspu.edu.ua

КАЗКОТЕРАПІЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

У статті проаналізовано роботу фахівця соціальної сфери з різними категоріями клієнтів за допомогою методу казкотерапії. Охарактеризовані основні функції фахівця та визначено, які із них можуть бути реалізовані під час використання методу казкотерапії (зокрема проаналізовані діагностична, прогностична, профілактична, корекційно-реабілітаційна, соціально-терапевтична та комунікативна функції). Під час роботи соціальний працівник може визначити стан клієнта, поставити основну мету для подальшої роботи, побачити конфліктні аспекти, ресурси, потенціал. Особистість розкривається перед фахівцем, вивільнює свої творчі здібності та одночасно надає необхідну інформацію. Під час використання казкотерапії соціальний працівник може побачити можливість виникнення проблемної ситуації і своєчасно її попередити. А також створити умови для попередження відхилень в поведінці клієнта, звернувши увагу на можливі негативні наслідки діяльності. Також під час реалізації методу фахівець може програти/передбачити різні варіанти технологій соціально-педагогічної діяльності та вибрати серед них саме ті, які б забезпечили максимальну результативність у роботі з клієнтами. Використання методу казкотерапії з метою корекційного впливу передбачає використання психокорекційних казок для м'якого впливу на поведінку особистості. Тобто за допомогою казки фахівець може допомогти клієнтові замінити моделі поведінки на більш продуктивні.

Враховано, що казкотерапія впливає на розвиток креативності особистості як розширення спектру альтернативних рішень. Застосування казки є важливим кроком для формування особистісних якостей та загальнолюдських цінностей клієнта. Саме казка як активне навіювання (не директивне) містить у своїх символах зашифровані психологічні характеристики, моделі поведінки, соціальні переконання і тим самим впливає на становлення або зміну особистості.

Ключові слова: соціальна робота, клієнти, фахівець соціальної сфери, казка, казкотерапія.

Yuliya RUDENKO,

orcid.org/0000-0002-3663-6567

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Psychology and Social Work

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

(Kropivnytskyi, Ukraine) yurudenko@cuspu.edu.ua

FAIRY-TALE THERAPY IN SOCIAL WORK

The article analyzes the work of a specialist in the social sphere with different categories of clients using the method of fairy-tale therapy. The main functions of a specialist are characterized and it is determined which of them can be implemented when using the method of fairy-tale therapy (in particular, the diagnostic, prognostic, preventive, correctional-rehabilitation, social-therapeutic and communicative functions are analyzed). During the work, the social worker can determine the client's condition, set the main goal for further work, and see conflicting aspects, resources, potential. The personality reveals itself to the specialist, unleashes its creative abilities and at the same time provides the necessary information. During the use of fairy-tale therapy, the social worker can see the possibility of a problematic situation and warn of it in a timely manner. And also create conditions to prevent deviations in the client's behavior, paying attention to the possible negative consequences of the activity. Also, during the implementation of the method, the specialist can play/anticipate various options for technologies of socio-pedagogical activity and choose among them exactly those that would ensure maximum effectiveness in working with clients. The use of the method of fairy-tale therapy for the purpose of corrective influence involves the use of psycho-corrective fairy tales for a gentle influence on the behavior of the individual. That is, with the help of a fairy tale, the specialist can help the client replace behavior patterns with more productive ones.

Taken into consideration, that fairy-tale therapy affects the development of individual creativity as an expansion of the spectrum of alternative solutions. The use of a fairy tale is an important step for the formation of the client's personal qualities and human values. It is the fairy tale as an active suggestion (non-directive) that contains encrypted psychological characteristics, behavior patterns, and social beliefs in its symbols and thereby influences the formation or change of personality.

Key words: social work, clients, specialist in the social sphere, fairy tale, fairy tale therapy.

Постановка проблеми. Події останніх років в Україні викликали ще більшу потребу в наданні кваліфікованої допомоги фахівців соціальної сфери людям, які потрапляють в складні життєві ситуації. У Конституції України, законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», у «Концепції розвитку освіти в Україні на період 2021 року», у Законі України «Про соціальні послуги» зазначається про визнання людини найвищою цінністю, про надання пріоритету не лише фізичному, але й моральному, естетичному та психологічному розвитку особистості, наголошується на важливості використання потенціалу мистецтва для впливу на психологічний стан людини, що зумовлює пошук соціальними працівниками нових, більш ефективних та універсальних методів роботи з клієнтами (Полторак, 2014: 6). Тому сучасний соціальний працівник має володіти та вільно використовувати у своїй практичній діяльності форми та методи роботи з різними категоріями клієнтів. Одним із таких методів є метод казкотерапії.

Аналіз досліджень. Казкотерапія – метод психологічної корекції особистості дитини за допомогою читання/прослуховування спеціально підібраних текстів народної фантастичної прози або літературних казкових творів (URL: <https://vue.gov.ua/Казкотерапія>). В Україні розробкою цього методу в педагогічній та психологічній практиці займаються О. Бреусенко-Кузнецов, Г. Нижник, Д. Соколов, Л. Терлецька, Л. Полторак, Н. Цибуля та інші. Використанню казкотерапії в соціально-педагогічній роботі присвячені роботи С. Савченко, О. Івановської, Н. Шкаріної, які розглядають казку як засіб розвитку, виховання та соціалізації особистості.

Метою статті є розкриття функціонально-змістовного наповнення практичної діяльності фахівця соціальної сфери із використанням методу казкотерапії.

Виклад основного матеріалу. Казкотерапія – це словесний метод арт-терапії, який покликаний допомогти людині в особистісному зростанні. Її основним напрямком є збереження психічного, духовного та соціального компонентів здоров'я з метою формування Я-концепції особистості, усвідомлення її значущості та почуття гармонії з зовнішнім світом (Замелюк, Міліщук, 2019: 41–42).

Казка навчає, попереджає, заохочує клієнта діяти. В ній можуть проявитися потенційні можливості людини, здійснитися мрії і, що дуже важливо, в казці є почуття безпеки та збереження таємниці.

Казки сприяють активності клієнта, самостійності, емоційності та розвитку творчих здібностей.

Соціальний працівник, надаючи допомогу різним категоріям клієнтів, зокрема дітям дошкільного, молодшого шкільного віку, підліткам, дорослим, може використовувати казкотерапію. Оскільки казки викликають емоційну реакцію, звертаючись до свідомості дітей/дорослого та їх підсвідомого. Вони дозволяють виходити за рамки життя, встановлені в суспільстві; дозволяють не дотримуватись правил мікросередовища, а досліджувати, фантазувати, творити. Дитина/дорослий, як правило, ідентифікує себе з головним героєм і може таким чином подивитися на себе і свої проблеми зі сторони, може не боятися їх висловити, обговорити з соціальним працівником.

У казках зустрічається багато ситуацій і проблем, які переживає людина в реальному житті (взаємодопомога, ізоляція, кохання, боротьба за життя, сирітство, моральне та економічне насилля тощо). Тому під час проговорення (придумування, змінення) казки клієнт має змогу вирішити власні проблеми, поборовши їх у казці.

Саме в казці клієнт відчуває психологічну безпеку, оскільки може завжди змінити хід подій, використати чари, вирішити проблеми, наділити себе (головного героя) певними якостями, які в реальному житті йому непритаманні.

Отже, ми можемо стверджувати, що казкотерапія успішно використовується для вирішення різних проблем клієнтів. В роботі соціального працівника вона може бути використана для діагностики, розвитку та впливу на особистість клієнта. Однак, враховуючи функції професійної діяльності фахівця соціальної сфери, можемо вказувати і на ширший спектр її використання.

На сьогодні існує велика кількість класифікацій функцій соціального працівника. Зверева І. Д. звертає свою увагу на таку класифікацію: діагностично-прогностична, посередницька, корекційно-реабілітаційна, охоронно-захисна упереджувально-профілактична, евристична (Зверева, 2006: 48–50).

Зупинимося на класифікації, яку виділяють більшість дослідників. До таких функцій належать: комунікативна, організаторська, прогностична, охоронно-захисна, діагностична, попереджувально-профілактична, корекційно-реабілітаційна, соціально-терапевтична.

На нашу думку, метод казкотерапії може бути використаний для реалізації таких функцій як діагностична, прогностична, профілактична, корекційно-реабілітаційна, соціально-терапевтична та комунікативна. Наведемо приклади з реалізації деяких із функцій. Діагностична функція передбачає дослідження, аналіз та оцінку клієнта,

особливостей його взаємодії з соціумом. За допомогою казки фахівець може отримати інформацію про внутрішній світ клієнта, його взаємостосунки з оточуючими, конфліктні ситуації, рольову поведінку особистості, особливості її цілепокладання, шляхи досягнення мети, самореалізацію тощо.

Дуже важливими моментами казкотерапевтичної діагностики є те, що під час роботи соціальний працівник може визначити стан клієнта, поставити основну мету для подальшої роботи, побачити конфліктні аспекти, ресурси, потенціал. Особистість розкривається перед фахівцем, вивільнює свої творчі здібності та одночасно надає необхідну інформацію. В процесі діагностики інтерпретація продукту відбувається безоцінно, звертається увага на почуття клієнта та фахівця.

Казкотерапія може допомогти клієнтові полегшити процес розуміння та усвідомлення своїх емоційних реакцій, дати соціально прийнятний вихід емоціям гніву, страждання, страху та іншим негативним почуттям, надати матеріал для інтерпретацій і діагностичних висновків (Магдисюк, Федоренко, Замелюк, 2019: 60).

Тому можна виділити такі форми казкотерапевтичної проєктивної діагностики:

- вербальна (створення, переписування, зміна казки з її аналізом);
- невербальна (малювання за сюжетом казки, створення ляльок);
- змішана (створення ляльки і написання про неї казки) (Філь, 2008: 230).

Також варто зазначити, що за допомогою казки фахівець соціальної сфери може реалізувати і таку функцію, як прогностична. Дана функція полягає в передбаченні результатів зусиль педагога соціального в школі або соціального працівника щодо різних аспектів його професійної діяльності. Тобто фахівець має програти/передбачити різні варіанти технологій соціально-педагогічної діяльності та вибрати серед них саме ті, які б забезпечили максимальну результативність.

Під час використання казкотерапії фахівець може побачити можливість виникнення проблемної ситуації і своєчасно її попередити. А також створити умови для попередження відхилень в поведінці клієнта, звернувши увагу на можливі негативні наслідки діяльності. Таким чином буде реалізована попереджувально-профілактична функція, яка має на меті, виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб, забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості особистості.

Для того, щоб зрозуміти цінність казки під час реалізації прогностичної та попереджувально-профілактичної функції, варто звернутися до її основних характеристик. У казці в символічній формі міститься інформація про те, як влаштований світ; що відбувається з людиною в певні періоди її життя; які етапи проходить людина для самореалізації; яку небезпеку, труднощі може зустріти людина у своєму житті та як з ними впоратися; яким цінностями варто керуватися у житті та побудувати справжню любов і дружбу; як налагодити взаємостосунки з дітьми та батьками; як навчитися досягати поставленої мети, як навчитися пробачати тощо. Все це може стати в нагоді фахівцеві під час вирішення складної життєвої ситуації, в яку потрапив клієнт. Оскільки під час використання казкотерапії, фахівець має прийняти клієнта таким, яким він є, розглянути події в казці з різних сторін та поставити перед ним перспективні задачі.

Прогностична функція реалізується через представлення клієнтові через казку не лише сьогодення, але й майбутнього. Досягти цієї мети можна, аналізуючи казку разом з клієнтом, відповідаючи на його питання. В кінцевому рахунку це допоможе дізнатися про особливості поведінки клієнта, бачення ним навколишнього світу та визначити стратегію подальшої поведінки.

Корекційно-реабілітаційна функція – це кінцевий результат, який необхідно отримати в кінці казкотерапії. Вона передбачає роботу щодо зміни та вдосконалення особистісних якостей клієнта, особливостей життєдіяльності, а також створення умов для розвитку потенційних можливостей людей з інвалідністю для активного їх залучення в суспільне життя.

Використання методу казкотерапії з метою корекційного впливу передбачає використання психокорекційних казок для м'якого впливу на поведінку особистості. Тобто за допомогою казки фахівець може допомогти клієнтові замінити моделі поведінки на більш продуктивні.

Казка допомагає перенести казковий зміст у реальність, утворити відповідні зв'язки між поведінкою в реальному житті та казковими подіями. Німецький психотерапевт Н. Пезешкіан виокремлює такі психокорекційні функції казки: 1) функція дзеркала (зміст казки стає дзеркалом, який відображає внутрішній світ людини); 2) функція моделі (казка допомагає програвати різні конфліктні ситуації та показує можливі способи їх вирішення, наслідки окремих способів їх вирішення); 3) функція опосередкування (казка є посередником між клієнтом і фахівцем, зни-

жуючи тим самим супротив клієнта); 4) функція зберігання досвіду (після закінчення психокорекційної роботи казка продовжує впливати на поведінку клієнта); 5) функція повернення на більш ранні етапи індивідуального розвитку (казка може повернути клієнта в минуле, згадати яким він був колись); 6) функція альтернативної концепції (казка пропонує клієнтові альтернативний варіант вирішення проблеми, який він може прийняти або заперечити); 7) функція змінення позиції (правильно підібрана казка може допомогти клієнтові подивитися на себе або свою ситуацію зі сторони і змінити своє ставлення до ситуації, яка відбувається) (Шестопад, 2020: 144).

Таким чином, метод казкотерапії впливає на розвиток креативності особистості як розширення спектру альтернативних рішень. Застосування казки є важливим кроком для формування особистісних якостей та загальнолюдських цінностей, які актуальні у наш час. Саме казка як активне навіювання (не директивне) містить у своїх символах зашифровані психологічні характеристики, моделі поведінки, соціальні переконання і тим самим впливає на становлення або зміну особистості.

Переваги казки як літературного жанру є безумовними. Читаючи казку, кожен має своє розуміння і свою інтерпретацію, вкладає у неї свій зміст. Тому казка може бути використана в таких аспектах: 1. Використання казки як метафори. Текст і образи казок викликають вільні асоціації, що стосуються особистого життя клієнта. Потім ці метафори та асоціації можуть бути обговорені з фахівцем. 2. Малювання за мотивами казки. Вільні асоціації проявляються в малюнку, і далі можливий аналіз отриманого графічного матеріалу. 3. Обговорення поведінки та мотивів дій персонажа слугує приводом до обговорення цінностей поведінки людини, виявляє систему оцінок людини в категоріях «добре-погано». 4. Програвання епізодів казки. Програвання епізодів дає можливість клієнтові відчувати деякі емоційно значущі ситуації та програти емоції. 5. Використання казки як притчі-повчання. Підказка за допомогою метафори варіанту вирішення ситуації. 6. Творча робота за мотивами казки (дописування, переписування, робота з казкою).

Під час казкотерапії відсутня дидактичність. У казці немає прямої вказівки як діяти в тій чи іншій ситуації, немає прямих повчань, і тому це не викликає опору з боку клієнта. Казка лише дає натяк, підносить читачеві урок, але в ній відсутня мораль. Просто розповідь. А вже висновки робить клієнт сам.

Позитивним у казкотерапії ми визначаємо також сам стан героя (з яким, як правило, асоціює себе клієнт). Не існує казок, де б головний герой закінчив історію невдачею, помер. Ніхто не засмучується і не боїться, що героя можуть перемогти, або він може загинути. Таке явище стимулює читати (слухати, придумувати) казку. Це викликає потребу в ресурсі, який можна назвати «все буде добре», розширює свідомість особистості.

Тому для роботи з різними групами клієнтів, які чинять супротив у роботі з фахівцем соціальної роботи, буде доречно використовувати казкотерапію. Казка є однією з форм, завдяки якій відбувається соціалізація особистості в різні вікові періоди. Вона входить у життя людини з самого народження і супроводжує її протягом усього життя. Саме за допомогою казки дитина знайомиться з навколишнім світом, починає розуміти його та встановлює людські взаємини. Виходячи із вищевикладеного, ми притримуємося тієї думки, що казки (або народні, або авторські), які використовує казкотерапевт для реалізації поставленої задачі, дозволяють вирішити дві найважливіші задачі. Першу дослідники називають «задачею дзеркала»: казка допомагає клієнтові побачити самого себе, а значить, розвинути самосвідомість і дати змогу гармонізувати свій особистісний простір. Другу задачу називають «задачею кристалу»: казка дозволяє по-новому побачити інших людей і світ навколо себе та побудувати нові, більш конструктивні взаємини з людьми та світом.

Також важливим при роботі з казкою є її архетипічність. Проводячи аналіз, дослідники прийшли до висновків, що казки написані про всіх і про все. Кожен, хто знайомиться з казкою, ніби бачить себе, ідентифікує з певними персонажами або набором цінностей якогось героя. У казках ми знаходимо багатогранність, спільність і багаторівневість.

У казці існує «магічний ореол», який дозволяє клієнтові вірити у чудеса. Ми завжди хочемо вірити в диво, в щось чарівне і прекрасне, що може змінити наше життя, конкретну ситуацію, подію. В казці присутнє ірраціональне, що з великою силою притягує людину до погляду на певне явище, подію з різних сторін та надає віру в зміни на краще.

І ще казка має ресурсність, що для роботи фахівця соціальної сфери з клієнтом має велике значення. Оскільки саме бачення клієнтом ресурсів у конкретній невизначеній, проблемній ситуації стає тим мотиваційним поштовхом до змін, прийняття себе та інших. Казка показує нам ресурси, які не завжди видно на поверхні, та містить елемент сильного розширення свідомості.

Використовуючи казкотерапію з клієнтом, фахівець соціальної сфери має роботу розділити на сім основних етапів, а саме: 1. Визначити інформаційне поле казки. Для цього необхідно прочитати казку, прислухатися до власних емоцій, переживань. Записати свої враження. 2. Визначити тему та мету казки. Потрібно визначити про що ця казка, чому навчає. Це необхідно зробити з чотирьох позицій: ціннісного, ментального, емоційного та вітального. 3. Опрацювати сюжет казки, визначивши його оригінальність, жанр, а також розібрати послідовність подій. 4. Проаналізувати лінію героя на чотирьох рівнях: образ себе, образ мети, мотиви вчинків та ставлення до навколишнього світу. 5. Проаналізувати символічне поле казки. Для цього необхідно виокремити найяскравіші образи та визначити їхнє символічне значення на особистому та глибинному рівні. 6. Зробити висновок

про конфліктний та ресурсний зміст казки та визначити його моральну сторону. 7. Визначити перспективу роботи з автором, виявити проблеми та ресурси роботи з ними. На цьому етапі необхідно виявити перспективи та індивідуальні засоби формування морального переконань особистості.

Висновки. Таким чином, аналізуючи різні наукові джерела, можна зробити висновок, що застосування арт-методів, зокрема казкотерапії, може допомогти клієнтові в м'якій формі полегшити процес розуміння своїх емоційних реакцій, дати вихід емоціям гніву, роздратування, страху чи страждання в соціально прийнятній поведінці, надати матеріал соціальному працівникові для діагностичних висновків. Казкотерапія не має вікових меж, а тому підходить для усіх клієнтів соціальної сфери та використовується для вирішення найрізноманітніших проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Замелюк М. І., Міліщук С. О. Казкотерапія як психологічний метод у роботі з дітьми дошкільного віку *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 63. Т. 1. С. 41–44.
2. Магдисяк Л. І., Федоренко Р. П., Замелюк М. І. Казкотерапія в психологічному консультуванні дітей та дорослих : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. III–IV рівнів акредитації. Луцьк: Вежа-Друк. 2019. 152 с.
3. Полковенко Т. В. Казкотерапія. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Казкотерапія>
4. Полторак Л. Ю. Арт-терапія в соціальній роботі: навч. посібник. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2014. 152 с.
5. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підручник / За ред. І. Д. Звереві. Київ. Центр навчальної літератури, 2006. С. 48–50.
6. Філь О. В. Казкотерапія в соціально-педагогічній практиці *Вісник Запорізького національного університету* 2008. № 1. С. 227–232.
7. Шестопал І. А. Казкотерапія як ефективний метод роботи психотерапевта з дітьми *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, січень 2020. № 10. С. 143–147.

REFERENCES

1. Zameliuk M. I., Milishchuk S. O. Kazkoterapiia yak psykholohichniy metod u roboti z ditmy doshkilnoho viku. [Fairy-tail therapy as a psychological method in working with children of preschool age. Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools.] 2019. Nr 63. T. 1. pp. 41–44 [in Ukrainian].
2. Mahdysiuk L. I., Fedorenko R. P., Zameliuk M. I. Kazkoterapiia v psykholohichnomu konsultuvanni ditei ta doroslykh [Fairy-tail therapy in psychological counseling of children and adults] Lutsk: Vezha-Druk. 2019. 152 p. [in Ukrainian].
3. Polkovenko T. V. Kazkoterapiia [Fairy-tail] Great Ukrainian Encyclopedia. URL: <https://vue.gov.ua/Kazkoterapiya> [in Ukrainian].
4. Poltorak L. Yu. Art-terapiia v sotsialnii roboti [Art therapy in social work] Kherson. 2014. 152 p. [in Ukrainian].
5. Sotsialna pedahohika: teoriia i tekhnolohii [Social pedagogy: theory and technologies pidruchnyk]. Za red. I. D. Zvierievoi. Kyiv. 2006. pp. 48–50 [in Ukrainian].
6. Fil O. V. Kazkoterapiia v sotsialno-pedahohichnii praktytsi [Fairy-tail therapy in socio-pedagogical practice] Bulletin of the Zaporizhzhya National University 2008. № 1. pp. 227–232 [in Ukrainian].
7. Shestopal I. A. Kazkoterapiia yak efektyvnyi metod roboty psykhoterapevta z ditmy [Fairy-tail therapy as an effective method of psychotherapist work with children]. Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Ostrog: Publication of NaUOA, January 2020. № 10. pp. 143–147 [in Ukrainian].